

الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

دکتر عبد الله پروین

دانشیار دانشگاه تهران

سرشناسه : پروین، خیرالله، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور : الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی / خیرالله پروین
مشخصات نشر : تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری : ۲۵۶ ص.
فروست : علوم اجتماعی؛ ۷۲۱
شابک : 978-964-511-520-1
وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
موضوع : حقوق اساسی
رده‌بندی کنگره : ۷ الف ۴ پ/ ۳۱۶۵ K
رده‌بندی دیویی : ۳۴۲
شماره کتابشناسی ملی : ۳۲۷۸۵۲۳

هرگونه تکثیر (اعم از چاپ، کپی، قابل الکترونیکی و...) از این اثر بدون اخذ مجوز
از ناشر خلاف قانون بوده و پیگرد قانونی دارد.
لطفاً در صورت مشاهده، موارد را به شماره تلفن‌های ذیل اطلاع دهید.

۷۲۱

نشر میزان

الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

دکتر خیرالله پروین

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۵۲۰-۱

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعداز چهارراه سهروردی، خ کاووسی‌فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۳۹۱۳۱

فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخررازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۰

واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۳۹۵۲۹-۳۱

پست الکترونیکی: mizannasher@yahoo.com وب سایت: www.mizan-law.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۱۷
بخش اول: مبانی و منابع حقوق اساسی	
فصل اول: مبانی حقوق اساسی	۲۴
طرح مطلب	۲۴
۱. تعریف و جایگاه حقوق اساسی	۲۴
۱-۱. معیارهای تعریف حقوق اساسی	۲۶
۱-۱-۱. معیار لغوی	۲۶
۱-۱-۲. معیار شکلی	۲۶
۱-۱-۳. معیار موضوعی	۲۶
۱-۴. معیار دانشگاهی	۲۷
۲. جایگاه حقوق اساسی	۲۷
۳. موضوعات حقوق اساسی	۲۸
۴. ضمانت اجرا در حقوق اساسی	۲۹
فصل دوم: منابع حقوق اساسی	۳۱
طرح مطلب	۳۱
۱. منابع عام حقوق اساسی	۳۲
۱-۲. قانون اساسی	۳۳
۱-۲-۱. تاریخچه قانون اساسی	۳۳
الف. در ادیان الهی	۳۳
ب. در جهان معاصر	۳۵

- ۲-۲-۱. تعریف قانون اساسی ۳۷
- ۳-۲-۱. معانی شکلی و ماهوی قانون اساسی ۳۳
- الف. معنای شکلی ۳۸
- ب. معنای ماهوی ۳۸
- ۴-۲-۱. دلایل تدوین قانون اساسی ۳۸
- ۵-۲-۱. طبقه‌بندی قوانین اساسی ۳۹
- الف. قوانین اساسی مدون و عرفی ۴۰
- ب. قوانین اساسی انعطاف‌پذیر (نرم) و انعطاف‌ناپذیر (سخت) ۴۱
- ۶-۲-۱. ویژگی‌های تمایزبخش میان قانون اساسی و سایر قوانین ۴۲
- الف. اصل رعایت سلسله‌مراتب میان قواعد حقوقی ۴۳
- ب. وجود قوه مؤسس و شرایط خاص بازنگری ۴۳
- ۷-۲-۱. پایان اعتبار قانون اساسی ۴۹
- ۳-۱. دیدگاه‌ها و اندیشه‌های صاحب‌نظران (دکترین) ۵۰
- ۴-۱. عرف حقوق اساسی ۵۲
۲. منابع خاص حقوق اساسی ۵۲
- ۱-۲. کتاب ۵۳
- ۲-۲. سنت ۵۴
- ۳-۲. اجماع ۵۴
- ۴-۲. عقل ۵۵
- پرسش‌های بخش اول ۵۶

بخش دوم: دولت و حاکمیت سیاسی

- دولت و حاکمیت سیاسی ۵۸
- طرح مطلب ۵۸
- فصل اول: واژه دولت ۶۰
- فصل دوم: تعاریف دولت ۶۲
۱. تعریف عمومی دولت ۶۲

۶۳	۲. تعریف قانونی دولت.....
۶۳	۳. تعریف اجتماعی دولت.....
۶۴	۴. تعریف فلسفی دولت.....
۶۶	فصل سوم: آراء و نظریات مطرح شده درخصوص ایجاد دولت.....
۶۶	۱. نظریه غیرقراردادی.....
۶۸	۲. نظریات قراردادی.....
۶۸	۱-۱. نظریه توماس هابز.....
۶۹	۲-۲. نظریه جان لاک.....
۷۰	۳-۲. نظریه ژان ژاک روسو.....
۷۰	۳. نظریه دولت اسلامی.....
۷۰	۳-۱. محورهای عمده نظریه دولت اسلامی.....
۷۱	۳-۱-۱. ضرورت نظری تشکیل دولت.....
۷۴	۳-۱-۲. ضرورت تشکیل دولت در اسلام.....
۷۵	۳-۳. دولت و نظام سیاسی در اسلام.....
۷۷	۳-۴. مبانی و عناصر دولت اسلامی.....
۷۹	فصل پنجم: مراحل تکامل دولت در عصر کنونی.....
۸۱	فصل ششم: عناصر تشکیل دهنده دولت.....
۸۱	۱. جمعیت.....
۸۳	۲-۱. معیار عینی.....
۸۳	۳-۱. معیار ذهنی.....
۸۴	۲. سرزمین.....
۸۴	۳. حاکمیت (سلطه سیاسی).....
۸۵	۳-۱. مقایسه حکومت و حاکمیت.....
۸۶	۳-۲. ابعاد حاکمیت.....
۸۷	۳-۲-۱. بعد داخلی حاکمیت.....
۸۷	۳-۲-۲. بعد خارجی حاکمیت.....
۸۸	۳-۳. منشأ و مبنای حاکمیت.....

۳-۱-۱.	نظریه دینی و الهی	۸۸
۳-۲-۲.	نظریه حاکمیت مردم	۸۹
۳-۳-۳.	نظریه حاکمیت ملی	۹۰
۳-۴-۴.	نظریه حاکمیت فردی (حاکمیت مطلق)	۹۱
۳-۵-۵.	نظریه حاکمیت در اسلام	۹۲
الف.	اصول کلی حاکمیت در اسلام	۹۵
ب.	دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی	۹۸
۴-۲-۴.	برآیند و ویژگی‌های حاکمیت	۱۰۱
۱۰۳	پرسش‌های بخش دوم	۱۰۳

بخش سوم: شخصیت حقوقی دولت و اشکال دولت

فصل اول: شخصیت حقوقی دولت	۱۰۶
۱. پذیرش شخصیت حقوقی دولت	۱۰۷
۲. انکار شخصیت حقوقی دولت	۱۰۹
فصل دوم: تقسیم‌بندی‌های اشکال دولت	۱۱۱
۱. دولت‌های بسیط	۱۱۱
۱-۱. مهم‌ترین ویژگی دولت‌های بسیط	۱۱۲
۱-۱-۱. برخورداری از تشکیلات سیاسی واحد	۱۱۲
۱-۱-۲. برخورداری از عنصر جمعیت واحد	۱۱۲
۱-۱-۳. وحدت سرزمین	۱۱۳
۲-۱. اشکال دولت بسیط	۱۱۳
۱-۲-۱. دولت بسیط متمرکز	۱۱۳
۲-۲-۱. دولت بسیط غیرمتمرکز	۱۱۴
۳-۲-۱. دولت بسیط پیچیده	۱۱۴
الف. یکپارچگی انضمامی	۱۱۵
ب. یکپارچگی منطقه‌ای سیاسی	۱۱۵
۲. دولت‌های مرکب یا چند پارچه	۱۱۶

فهرست مطالب □ ۹

۱-۲. اقسام دولت مرکب	۱۱۷
۱-۲-۱. اتحاد دول	۱۱۷
۲-۲-۲. کنفدراسیون یا هم‌پیمانی دولت‌ها	۱۱۸
الف. کنفدراسیون سوئیس	۱۲۱
ب. کنفدراسیون ایالات متحده امریکا	۱۲۱
۳-۲-۲. دولت فدرال	۱۲۲
الف. ویژگی‌های دولت فدرال	۱۲۳
پرسش‌های بخش سوم	۱۲۶

بخش چهارم: نظام‌های سیاسی و تفکیک قوا

نظام‌های سیاسی و تفکیک قوا	۱۲۸
طرح مطلب	۱۲۸
فصل اول: تقسیمات حکومت	۱۲۹
۱-۲. حکومت پادشاهی	۱۳۰
۲-۲. حکومت جمهوری	۱۳۰
۳. انواع حکومت‌ها از لحاظ تبعیت و پیروی از قانون	۱۳۰
۱-۳. حکومت‌های استبدادی	۱۳۰
۲-۲. حکومت‌های قانون مدار	۱۳۱
۱-۲-۳. حکومت مطلقه	۱۳۱
۲-۲-۳. حکومت‌های مقید به قانون	۱۳۲
فصل دوم: نظام‌های سیاسی	۱۳۳
فصل سوم: طبقه‌بندی‌های نظام‌های سیاسی	۱۳۴
فصل چهارم: تفکیک قوا	۱۳۶
۱. سیر تاریخی نظریه تفکیک قوا	۱۳۶
۲. نظریه‌پردازان برجسته تفکیک قوا	۱۳۷
۱-۲. ارسطو	۱۳۷
۲-۲. جان لاک	۱۳۷

- ۳-۲. متسکیو ۱۳۸
- ۴-۲. ژان ژاک روسو ۱۳۸
- ۵-۲. دکترین حقوقی معاصر ۱۳۸
۳. متسکیو و طرح اندیشه تفکیک قوا ۱۳۹
- ۱-۳. آثار طرح اندیشه تفکیک قوا ۱۴۰
- ۲-۳. انتشار نظریه تفکیک قوا ۱۴۰
- ۳-۳. اعمال و اجرای اندیشه تفکیک قوا در نظام‌های سیاسی ۱۴۱
۴. مبحث چهارم: تفکیک قوا در اسلام ۱۴۲
۵. برداشت‌های مختلف از نظریه تفکیک قوا ۱۴۴
- ۱-۵. نظام ریاستی ۱۴۴
- ۲-۵. نظام پارلمانی ۱۴۶
- ۳-۵. نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی ۱۴۸
- ۱-۳-۵. ماهیت نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی ۱۴۸
- ۲-۳-۵. ویژگی‌های نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی ۱۴۹
- پرسش‌های بخش چهارم ۱۵۰

بخش پنجم: قوه مقننه

- قوه مقننه ۱۵۲
- طرح مطلب ۱۵۲
- فصل اول: پیشینه مجالس قانون‌گذاری ۱۵۴
- فصل دوم: نقش پارلمان در طول تاریخ ۱۵۶
۱. نقش مشاوره‌ای ۱۵۶
۲. نقش نمایندگی ۱۵۶
۳. نقش نظارتی ۱۵۶
- فصل سوم: اقسام قوه مقننه ۱۵۷
۱. نظام دو مجلسی ۱۵۸
- ۱-۱. نظام دو مجلسی در کشورهای فدرال ۱۵۸

۱۶۰	۲-۱. نظام دو مجلسی در کشورهای بسیط
۱۶۱	۳-۱. مجالس دوم غیر انتخابی
۱۶۱	۱-۳-۱. اعضای موروثی
۱۶۱	۲-۳-۱. اعضای مادام‌العمر
۱۶۱	۳-۳-۱. اعضای انتصابی
۱۶۲	۴-۳-۱. اعضای مبتنی بر انتخابات محدود
۱۶۲	۵-۳-۱. اعضای برگزیده مجلس
۱۶۲	۶-۳-۱. اعضای استحقاقی
۱۶۲	۴-۱. مجالس دوم انتخابی
۱۶۳	۲. نظام یک مجلسی
۱۶۵	فصل چهارم: سازمان داخلی مجلس
۱۶۵	۶. مصونیت نمایندگان یا مصونیت پارلمانی
۱۶۶	۱-۱. ماهیت مصونیت پارلمانی
۱۶۷	۲-۱. اقسام مصونیت پارلمانی
۱۶۷	۱-۲-۱. عدم مسئولیت
۱۶۸	۲-۲-۱. تعرض ناپذیری
۱۶۸	۲. حمایت از پارلمان در برابر اهانت
۱۶۹	۳. مانعة الجمع بودن شغل نمایندگی با سایر مشاغل
۱۶۹	۴. استقلال پارلمان
۱۶۹	۱-۴. استقلال اداری
۱۷۰	۲-۴. استقلال مالی
۱۷۰	۳-۴. استقلال آئین‌نامه‌ای
۱۷۱	فصل پنجم: ساختار سازمانی و تشکیلاتی
۱۷۱	۱. ساختار تشکیلاتی
۱۷۱	۲. ساختار اداری
۱۷۲	فصل ششم: تشکیل کمیسیون‌ها در پارلمان
۱۷۳	۱. کمیسیون‌های عادی

۱۷۳.....	۲. کمیسیون‌های تخصصی.....
۱۷۳.....	۱-۲. کمیسیون‌های موقت.....
۱۷۴.....	۲-۲. کمیسیون‌های دائمی.....
۱۷۴.....	۳-۲. کمیسیون‌های تحقیق.....
۱۷۴.....	۴-۲. کمیسیون‌های مشترک.....
۱۷۵.....	فصل هفتم: وظایف و اختیارات پارلمان.....
۱۷۵.....	۱. قانون‌گذاری.....
۱۷۶.....	۱-۱. پیشنهاد قانون.....
۱۷۷.....	۲-۱. تصویب قانون.....
۱۷۷.....	۳-۱. تفسیر قانون.....
۱۷۸.....	۲. نقش نظارتی پارلمان.....
۱۷۸.....	۱-۲. تعیین اعضای قوه مجریه.....
۱۷۸.....	۱-۱-۲. نظام ریاستی.....
۱۷۸.....	۲-۱-۲. نظام پارلمانی.....
۱۷۹.....	۳-۱-۲. رژیم سلطنتی.....
۱۷۹.....	۲-۲. نظارت بر قوه مجریه.....
۱۷۹.....	۱-۲-۲. بحث و مذاکره.....
۱۷۹.....	۲-۲-۲. تذکر.....
۱۸۰.....	۳-۲-۲. سؤال.....
۱۸۰.....	۴-۲-۲. استیضاح.....
۱۸۱.....	۵-۲-۲. تحقیق و تفحص و رسیدگی به شکایات.....
۱۸۱.....	۶-۲-۲. نظارت بر اجرای بودجه.....
۱۸۲.....	۷-۲-۲. نظارت بر سیاست خارجی.....
۱۸۲.....	۸-۲-۲. نظارت قضایی پارلمان.....
۱۸۴.....	فصل هشتم: رسیدگی به اعتبار نامه نمایندگان.....
۱۸۶.....	فصل نهم: انحلال پارلمان.....
۱۸۸.....	پرسش‌های بخش پنجم.....

بخش ششم: قوه مجریه

قوه مجریه	۱۹۰
طرح مطلب	۱۹۰
فصل اول: اقسام قوه مجریه	۱۹۱
۱. قوه مجریه ریاستی (یک رکنی)	۱۹۱
۲. قوه مجریه پارلمانی (دو رکنی)	۱۹۱
۳. قوه مجریه نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی	۱۹۲
۴. رئیس کشور	۱۹۲
فصل دوم: وظایف قوه مجریه	۱۹۴
۱. اجرای تصمیمات سایر قوا	۱۹۴
۲. تهیه و تدارک تصمیمات	۱۹۴
۳. اتخاذ تصمیمات لازم الاجرا	۱۹۴
۴. توشیح و امضای قوانین	۱۹۵
بررسی‌های بخش ششم	۱۹۶

بخش هفتم: قوه قضائیه

قوه قضائیه	۱۹۸
طرح مطلب	۱۹۸
فصل اول: اصل برابری در برابر دستگاه قضایی	۱۹۹
فصل دوم: استقلال قوه قضائیه	۲۰۱
۱. روشهای تعیین قضات	۲۰۱
۱-۱. وراثت	۲۰۲
۲-۱. انتخاب قضات توسط دستگاه قضایی	۲۰۲
۳-۱. انتخاب قضات توسط مردم	۲۰۲
۴-۱. انتخاب قضات توسط پارلمان	۲۰۲
۵-۱. تعیین قضات توسط دولت و یا هیأتی غیردولتی متشکل از برخی از اعضای دولت	۲۰۳

- ۱-۵-۱. تعیین قضاات توسط دولت ۲۰۳
- ۲-۵-۱. انتخاب قضاات توسط هیأتی غیردولتی با عضویت برخی از اعضای دولت ۲۰۴
۲. چگونگی ترفیع و ارتقای مراتب قضاات ۲۰۴
۳. شرایط قضاات ۲۰۴
- فصل سوم: نظام‌های قضایی ۲۰۵
۱. نظام قضایی واحد و یگانه ۲۰۵
۲. نظام قضایی دوگانه ۲۰۶
- پرسش‌های بخش هفتم: ۲۰۷

بخش هشتم: نظام‌های انتخاباتی

- نظام‌های انتخاباتی ۲۱۰
- طرح مطلب ۲۱۰
- فصل اول: ماهیت انتخابات ۲۱۱
۱. انتخاب حقی شخصی است. ۲۱۱
۲. انتخاب وظیفه است. ۲۱۱
۳. انتخاب حق و وظیفه است. ۲۱۲
۴. انتخاب قدرتی قانونی است. ۲۱۲
- فصل دوم: نظام‌های انتخاباتی ۲۱۳
۱. نظام انتخاباتی مشروط و مقید ۲۱۳
- ۱-۱. شرط مالی ۲۱۳
- ۲-۱. شرط شایستگی و تحصیلات ۲۱۴
۲. نظام انتخاباتی عمومی و همگانی ۲۱۴
- ۱-۲. تابعیت ۲۱۴
- ۲-۲. جنسیت ۲۱۵
- ۳-۲. سن ۲۱۶
- ۴-۲. اهلیت قانونی ۲۱۶

فصل سوم: روش‌های برگزاری انتخابات	۲۱۷
۱. انتخابات مستقیم و غیرمستقیم	۲۱۷
۲. انتخابات فردی و فهرستی	۲۱۷
۳. نظام انتخاباتی اکثریتی و تناسبی	۲۱۸
۱-۳. نظام انتخاباتی اکثریتی	۲۱۸
۲-۳. نظام انتخاباتی تناسبی	۲۲۰
پرسش‌های بخش هشتم	۲۲۱

بخش نهم: حقوق و آزادی‌های عمومی

حقوق و آزادی‌های عمومی	۲۲۴
طرح مطلب	۲۲۴
فصل اول: جایگاه حقوق و آزادی‌های عمومی	۲۲۶
فصل دوم: مفهوم حقوق و آزادی‌های عمومی	۲۲۷
فصل سوم: تقسیم‌بندی حقوق و آزادی‌های عمومی	۲۲۹
۱. تقسیم‌بندی حقوق و آزادی‌های عمومی در دکترین حقوقی جدید	۲۲۹
۲. تقسیم‌بندی رایج در خصوص حقوق و آزادی‌های عمومی	۲۳۰
۱-۲. حقوق و آزادی‌های مربوط به شخصیت انسان	۲۳۰
۱-۲-۱. حق حیات	۲۳۰
۲-۱-۲. حق امنیت	۲۳۱
۳-۱-۲. آزادی رفت و آمد	۲۳۱
۴-۱-۲. حرمت منزل	۲۳۱
۵-۱-۲. سری بودن ارتباطات	۲۳۲
۲-۲. حقوق و آزادی‌های مربوط به فکر و اندیشه انسان	۲۳۲
۱-۲-۲. آزادی دین و عقیده	۲۳۲
۲-۲-۲. آزادی اندیشه	۲۳۲
۳-۲-۲. آزادی آموزش	۲۳۳
۴-۲-۲. آزادی تجمع	۲۳۳

- ۲۳۳..... ۵-۲-۵. آزادی تشکیل انجمن‌ها و پیوستن به آنها
- ۲۳۳..... ۳-۲-۳. حقوق و آزادیهای مربوط به فعالیت‌های انسان
- ۲۳۳..... ۱-۳-۲. حق کار
- ۲۳۴..... ۲-۳-۲. حق آزادی تجارت و صنعت
- ۲۳۴..... ۳-۳-۲. حق مالکیت
- ۲۳۵..... فصل چهارم: اصل برابری
- ۲۳۶..... ۱. اقسام برابری در حقوق
- ۲۳۶..... الف. برابری در اجرای حقوق سیاسی
- ۲۳۶..... ب. برابری در برعهده گرفتن مشاغل عمومی
- ۲۳۷..... ج. برابری در استفاده از خدمات عمومی
- ۲۳۷..... د. برابری در مقابل دستگاه قضایی
- ۲۳۷..... ۲. اقسام برابری در مقابل قانون و وظایف عمومی
- ۲۳۸..... الف. برابری در انجام خدمت نظام وظیفه عمومی
- ۲۳۸..... ب. برابری در ایفای تکالیف و وظایف مالیاتی
- ۲۳۹..... پرسش‌های بخش نهم
- ۲۴۱..... منابع و مآخذ
- ۲۴۱..... ❖ قرآن کریم
- ۲۴۱..... ❖ نهج البلاغه
- ۲۴۱..... الف. منابع فارسی
- ۲۴۴..... ب. منابع عربی
- ۲۴۸..... ج. منابع لاتین
- ۲۵۱..... منابع اینترنتی

مقدمه

انسان موجودی است که دارای تفاوت‌هایی بنیادین با سایر موجودات زنده می‌باشد و وجه تمایز اصلی او نیز از سایر موجودات، همان توانایی به کارگیری تفکر و تدبیر در جهت رویارویی با موانع و مشکلات پیش روی اوست. این موهبت الهی، مسئولیت انسان را در مقابل باری تعالی سبب شده و خداوند متعال در آیه ۷۲ سوره مبارکه احزاب، همین مسئولیت را با بیانی شگوا به تصویر کشیده است:

«ما امانت الهی و بار تکلیف را بر آسمانها و زمین و کوهها عرضه کردیم و آنها جملگی از پذیرش آن سرباز زدند و هراسیدند و تنها انسان آن را بر عهده گرفت»
خداوند در این آیه ضمن اشاره به مسئولیت مهم انسان در طول حیات خود، به قابلیت و استعداد در خور وی نیز اشاره کرده و به طور ضمنی این حقیقت را متذکر شده است که در میان تمامی موجودات، تنها انسان توانسته است که در جهت عهده‌دار شدن این مأموریت مهم قدم پیش گذارده و آمادگی خود را برای ادای این مسئولیت خطیر اعلام نماید. پیام دیگر این آیه این است که کلیه موجودات در طول سیر تکاملی خود، همواره بی بهره از قدرت اراده و اختیار، طی طریق می‌نمایند و در این میان تنها انسان است که با تکیه بر موهبت بی بدیل تفکر و تدبیر می‌تواند هر لحظه و هر آن، هدف و مقصد خود را تغییر دهد.

در عین حال، انسان در جریان حرکت خود به سوی غایت‌ها و آرمان‌های بنیادینش، تابع و متأثر از دو دسته از نیازهای مادی و معنوی است. این دو نیاز اساسی، از بشر موجودی اجتماعی و جمع‌گرا ساخته است، آن چنان که از گذشته‌های بسیار دور و از زمانی که آثار تفکر و تدبیر در تصمیمات انسان نمایان شده است، او هرگز نتوانسته همچون سایر موجودات به تنهایی و به دور از اجتماع به حیات خود ادامه دهد. بنابراین این دو نیاز، پایه و اساس تشکیل کلیه اجتماعات بشری و محرک اصلی انسان برای

انجام اختراعات و اکتشافات تاریخی و تحقق بخش تکامل و پیشرفت روزافزون او در کلیه ابعاد زندگی به شمار می‌روند.^۱

با این حال نیازهای مادی و معنوی را نمی‌توان تنها عوامل مؤثر در تحقق زندگی اجتماعی و تکامل فردی انسان دانست، بلکه تأثیر گذاری این اسباب در کنار قابلیت‌ها و استعداد های دیگر بشری از جمله قدرت سازماندهی و ایجاد تشکیلات امکان پذیر بوده است. مجموعه این استعدادها سبب پیدایش نخستین نهادهای اجتماعی مانند خانواده، روستا و شهر شده و به تدریج زمینه را برای تکوین نهادهای حکومتی و سیاسی نیز فراهم کرده است. این تحولات که خود معلول قابلیت‌های تمایز بخش انسان از سایر موجودات به شمار می‌رود، به طور طبیعی منجر به شکل گیری روابط اجتماعی مختلفی میان انسان‌ها شده و ضرورت ایجاد قواعد و چارچوب‌هایی حقوقی برای تنظیم این روابط را بیش از پیش آشکار ساخته است.

دانش حقوق از دیرباز و در تقسیم بندی‌های کلاسیک به دو شاخه اصلی حقوق خصوصی با کارویژه تنظیم روابط افراد با یکدیگر و حقوق عمومی با وظیفه کلی تنظیم روابط دولت و شهروندان تقسیم شده است. حقوق عمومی خود دارای شعبه‌های گوناگونی است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: حقوق اساسی، حقوق اداری، حقوق مالی، حقوق بین الملل عمومی و حقوق جزا.

ماهیت و کارکرد اصلی این شاخه مهم از دانش حقوق در دولت قانونی قابل تحقق است و در دولت‌های استبدادی مجالی برای اعمال آن وجود ندارد. در میان شعبه‌های مختلف حقوق عمومی نیز، حقوق اساسی دارای اهمیت بیشتری نسبت به سایر شعبه‌ها می‌باشد. زیرا مفاهیم بنیادین حقوق عمومی از قبیل دموکراسی، آزادی و برابری، خود زیرمجموعه مباحث حقوق اساسی به شمار می‌روند و حقوق و آزادی‌های بنیادین افراد نیز در این شعبه از حقوق عمومی مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

سابقه حقوق اساسی به اواخر سده هجدهم میلادی باز می‌گردد و دوران شکوفایی آن نیز همزمان با وقوع انقلاب‌های سیاسی مشهور جهان در این دوره است. در حقیقت حقوق اساسی به عنوان مهم‌ترین شعبه حقوق عمومی تلاشی در جهت پاسخ به نیاز

۱. بر اساس علم انسان شناسی بشر پس از طی فرآیندی طولانی و با گذشت حدود یک میلیون سال از حیات خود، وارد مرحله‌ای از تکامل شعوری شده است که به آن بشر متفکر می‌گویند. رک به: عالیخانی، محمد؛ حقوق اساسی، انتشارات دستان، ۱۳۸۱، ص ۲۸.

دیرین انسان برای تنظیم روابط موجود در جامعه سیاسی به شمار می‌رود. ماهیت و مضمون حقوق اساسی به طور کلی دربرگیرنده موضوعات زیر است:

الف. بررسی نظام های سیاسی و نهادهای حاکمیتی کشور و در عین حال تعیین حدود صلاحیت‌ها و اختیارات قوای سه گانه و نحوه تعامل این قوا با یکدیگر. بدین منظور صاحب نظران معیارهای مختلفی را برای دسته بندی نظام‌های سیاسی پیشنهاد کرده‌اند که تعدد و تنوع این معیارها بیش از هرچیز برآمده از تحول دائمی نظام‌های سیاسی و تکامل ساختاری آنهاست. این معیارها منجر به تمایز نظام‌های سیاسی ریاستی و پارلمانی از یکدیگر شده است و در مطالعات تطبیقی حقوق اساسی نیز مورد توجه قرار گرفته اند. حتی در درون نظام های سیاسی هم که معمولاً قدرت در اختیار دو یا چند حزب اصلی قرار دارد، توزیع اختیارات تحت تأثیر وضعیت سیاسی و قانونی یکسانی نیست و دارای سه شکل اصلی نظام دو حزبی غیر منعطف (انگلستان)، نظام دو حزبی منعطف (ایالات متحده آمریکا) و نظام تعدد احزاب می‌باشد.

ب. بررسی حقوق و آزادیهای عمومی شهروندان و تکالیف متقابل مردم و دولت نسبت به یکدیگر. در واقع هدف اصلی حقوق اساسی این است که میان قدرت سیاسی موجود در جامعه و حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان هماهنگی و تعاملی مطلوب ایجاد نماید تا از این طریق، هم مجالی برای نهادینه شدن استبداد در جامعه فراهم نگردد و هم حقوق و آزادی‌های عمومی در چارچوبی مناسب قرار گرفته و هرج و مرج و آشوب، جامعه را در برنگیرد. به بیان دیگر ارزش آزادی که از اصول اولیه برپایی اجتماعات بشری و از مقدس‌ترین مفاهیم و آرمان‌های مورد قبول در جامعه به شمار می‌رود، همواره در معرض تفاسیر و برداشت‌هایی است که گاه با اصل این مفهوم در تعارض می‌باشند. از همین رو آزادی را نمی‌توان به مفاهیمی چون رهایی از کلیه قیود و تکالیف تعمیم داد و دامنه آن را به قدری گسترده کرد که انسانیت انسان را نیز تحت الشعاع امیال و مطالبات خود قرار دهد.

بر همین اساس ضرورت حضور قدرت سیاسی در جامعه آشکار می‌شود و بر پایه همین اصل، غایت و هدف اصلی حقوق اساسی نیز از منظر صاحب نظران، تحقق همزیستی مسالمت آمیز میان سلطه سیاسی و آزادی‌های فردی می‌باشد.

واقعیت آن است که در کنار ضرورت بررسی موضوعات فوق، انگیزه اصلی نگارنده برای تدوین کتاب حاضر، بیشتر در پی مراجعات دانشجویان مختلف و گلایه ایشان از «حجم بالای کتاب‌های موجود در موضوع کلیات حقوق اساسی و عدم تناسب سطح این آثار با سطح دانشجویان جدیدالورود رشته حقوق» حاصل گشت. از سوی دیگر نیاز جامعه به آشنایی با مفاهیم بنیادین حقوق اساسی و ضرورت بیان این مفاهیم در قالبی ساده و روان محرک دیگری بود تا با تکیه بر آن بتوان کتابی را با حجم کمتر برای بهره‌گیری جامعه علمی و دانشگاهی فراهم ساخت. بنابراین هدف اصلی این مجموعه تنظیم اصول بنیادین و آموزه‌ها و الزامات حقوق اساسی در قالبی ساده است که بر اساس آن درک مفاهیم اصلی این رشته مهم حقوقی توسط دانشجویان محقق گردد. انتخاب عنوان الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی نیز با تکیه بر همین اوصاف صورت پذیرفته و به طور خاص ناظر به ماهیت و مضمون اصلی کتاب می‌باشد. از سوی دیگر تحولات سریع اجتماعی و گسترش روزافزون مباحث حقوق اساسی در جامعه، اهمیت این رشته را از مرزهای دانشگاه و مراکز آموزش عالی فراتر برده و به دلیل ارتباط موضوعات حقوق اساسی با حاکمیت و شؤون مختلف آن، آشنایی مردم عادی را نیز با آن ضروری ساخته است.

این کتاب از نه بخش تشکیل شده است که هر بخش مشتمل بر فصول، مباحث و گفتارهای متنوعی است. در هریک از این مباحث، صرفاً به کلیات و الزامات حقوق اساسی اکتفا شده و در پایان هر بخش سؤالاتی نیز متناسب با موضوع بحث برای سنجش دانشجویان مطرح شده است.

در هر حال تلاش نگارنده در این مسیر همواره معطوف به این بوده است که از خلال تدوین این کتاب، خدمتی به جامعه علمی کشور صورت گیرد تا چه قبول افتد و چه در نظر در آید. در پایان، ضمن تشکر از کلیه اساتید و پیشکسوتانی که در این زمینه، آثار ارزشمندی آفریده‌اند، لازم است از جناب آقای جمال رحیمیان دانشجوی دکتری حقوق عمومی و آقای احسان اکبری دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه تهران که در ویرایش نهایی و بازخوانی مطالب این کتاب همکاری مؤثری را با نگارنده داشته‌اند، قدردانی نمایم. همچنین در این مجال از جناب آقای دکتر شیرینی مدیریت محترم نشر میزان و همکاران ایشان در آن مجموعه، که زمینه چاپ این کتاب

را فراهم نمودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم و در خاتمه از کلیه صاحب نظران بصیر و دانا انتظار دارم که نگارنده را از نظریات انتقادی، اصلاحی و تکمیلی خویش بی بهره نسازند.

ای غایت عقل و عشق در گفت و شنفت در ختم سخن، حمدتو می باید گفت

الحمد لله رب العالمین

خیرالله پروین - مهرماه ۱۳۹۲

www.ketab.ir